

Барабанова О.А.

Гедоністичні штрихи української екзистенційної літератури першої половини ХХ століття

Барабанова Олена Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури, Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна

Анотація. У статті Олени Барабанової "Гедоністичні штрихи української екзистенційної літератури першої половини ХХ століття" звертається увага на наявність гедоністичної складової української літератури першої половини ХХ ст. Автор аналізує актуальну для сучасного літературознавства тему на прикладі поезій українських поетів-емігрантів. Тема розкривається на тлі екзистенційно-релігійної парадигми розвитку української літератури.

Ключові слова: гедонізм, екзистенція, література, релігія

Робити те, що приносить задоволення, – значить бути вільним.

Вольтер

Перші десятиліття ХХ ст. характеризувалися серйозним піднесенням рівня української літератури, коли художня площина почала активно наповнюватися текстами зовсім нового характеру. Тогочасні письменники все частіше обирали європейські орієнтири як у культурному, так і в мистецько-літературному плані. Хоча сучасне літературознавство має тяжіння до студіювання мистецьких зразків означеного періоду, він залишається недостатньо вивченим і продовжує бути цікавим для дослідника. **Актуальним** напрямком для дослідження видається аналіз парадигми розвитку української екзистенційної літератури в різних площинах, зокрема у плані поєднання гедоністичної складової буття з релігійним світоглядом.

Феномену гедонізму та естетики художніх текстів так чи інакше торкались у своїх дослідженнях А. Шопенгауер, З. Фройд, К. Юнг, М. Шелер, М. Бердяєв, Г. Маркузе, Ж.-П. Сартр, Сімона де Бовуар, Е. Фромм, серед українських науковців – С. Павличко, О. Забужко, М. Томенко, Т. Гундорова, М. Мамардашвілі, В. Моринець, О. Лосєв, В. Толмачова, М. Наєнко, Т. Бовсунівська, Н. Литвиненко, Л. Горболіс та ін.

Метою пропонованої розвідки є аналіз проблеми поєднання гедоністичної складової буття та релігійно-світогляду в українському поетичному тексті першої половини ХХ ст.

Передбачається реалізація таких **завдань:** дослідити екзистенційно-світоглядні та гедоністично-релігійні акценти тексту з урахуванням соціально-історичного контексту розвитку суспільства ХІХ-ХХ ст.

Художні твори першої половини ХХ ст. тісно пов'язані з роздумами про нового героя – нову вільну людину, при зображенні якої недостатньо простого відтворення дійсності, а необхідним стає новий комплексний підхід, коли увага приділяється життєвому досвіду героя, який нерідко виявляється тотожним життєвому досвіду самого автора. У цей період українські письменники все більше уваги приділяють інтимним, особистим темами. Такий підхід повністю оновлює текст переломленням під новим кутом суспільного та приватного, загальнолюдського та особистого, чоловічого та жіночого. Зміни, які відбувалися зі свідомістю людини в цей час, пошуки нових цінностей і поведінкових моделей у приватній сфері сублімувалися у художній літературі в особливий гедоністичний дискурс, властивий творам багатьох українських митців – В. Підмогильного, М. Хвильового, В. Петрова, Олени Теліги, Юрія Липи, Є. Маланюка та ін. Художньо-естетичне опанування нової екзистен-

ційної філософії твору з її універсальними проблемами буття, з яскраво вираженим еротичним підґрунтям мало численні прояви на рівні поезики твору, коли на екзистенційному тлі тією чи іншою мірою реалізуються гедоністичні ідеї, образи та мотиви або здійснюється їх оригінальна авторська інтерпретація. Досить виразно зазначені характеристики репрезентовані у творчості Олени Теліги, Юрія Липи, Євгена Маланюка, яка й стала **матеріалом** пропонованої розвідки.

Одним з ключових постулатів екзистенціалізму є своєрідне розуміння поняття свободи. Згідно з позицією Ж.П.Сартра "людина вільна і може створити проєкцію на будь-яку обрану мету, і саме ця мета й визначає, ким вона насправді є. Саме з обранням мети і виникають усі цінності, речі стають диференційованими й організовуються у подію або ситуацію, що й формує людину, яка їй належить" [1, с. 35]. Так людина створює себе.

Водночас свобода вимагає ще й відповідальності: "... людина, приречена бути вільною, несе тягар усього світу на своїх плечах: вона відповідальна за світ і за саму себе в сенсі способу буття" [7, с. 612]. Людина знаходить себе безпосередньо через властивості. Герой починає розуміти, що свобода може принести нещастя йому та іншим людям. Разом з пробудженням почуття відповідальності виникає потреба співвіднесення волі зі спільнотою людей. Свобода для людини, таким чином, – це не тільки дар, але й тяжкий тягар. Вона приречена на свою свободу і не може ухилитися від покладеної на неї собою ж відповідальності. А оскільки вона, врешті-решт, не може бути на висоті цієї відповідальності, то почуває себе винною. Ця вина істотна і невіддільна від людини, від розуміння нею своєї екзистенції. Отже, повна відповідальність людини за свою сутність – це відповідальність, яку вона відчуває одночасно зі страхом втратити цю сутність.

У європейській та українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. на тлі розвитку екзистенційного дискурсу особлива увага приділялась свободі людини саме у тому розумінні, як її бачили та трактували "батьки екзистенціалізму"

Аналізуючи творчість Євгена Маланюка, Олени Теліги та Юрія Липи, не можна не звернути увагу на своєрідний пошук варіантів авторського поєднання свободололюбивого духу з модною на той час екзистенцією особистих переживань та глибоко інтимних думок.

Так, наприклад, Олена Теліга у вірші "Мужчинам" по-своєму трактує поєднання свободи та особистого: *Не зірвуться слова, гартовані, як криця, / у руці перо не зміниться на спис.*

*Бо ми лише жінки. У нас душа – криниця,
З якої ви п'єте: змагайся і кріпись!
І ми їх даємо не у залізнім гимні,
У сріблї ніжних слів, у вірі в вашу міць.
Бо швидко прийде день і у завісі димній
Ви зникнете від нас, мов згряя вільних птиць. [8]*

У Євгена Маланюка у поезії "Ангел смерти" у першу чергу поєднання пошуку долі корелюється з певними уявленнями про смерть:

*І раптом я
Відчую – хто, відчую і побачу:
То Ангел смерти. Простий, мовчазний,
Поважно зосереджений. Неначе
Виконує щоденний труд тяжкий.
Тоді він очі стомлено зведе,
І я побачу запит в них, і вирок,
І смуток, що в незнане поведе
Нечутною ходою потаймиру. [6]*

У зв'язку з тим, що тема інтимного життя, еротичної насолоди в тій чи іншій формі стає досить вагомою у творчості представників української зарубіжної літератури, сучасні літературознавці мораль гедонізму подекуди ототожнюють із цинізмом, відриваючи його від потреб суспільного життя. Однак творчість українських письменників першої половини ХХ ст. більш різноаспектна, більш різнобарвна. Так, у Юрія Липи у вірші "Мужчино, смирися, бо стервом є мужеське тіло..." читаємо:

*Мужчино, смирися, бо стервом є мужеське тіло,
Бичів йому мало, і мало нещасть, щоб смирити,
Все прагне безоглядно стрічні жінки для забави,
Впаде під бичем, підведеться і прагне наново...
О, жінко, усе, що у пробах накажеш, – від Бога,
Наказуй ламатись в терпінні і гнутись у пробах,
У соромі й стиді наказуй відкинути нечисте,
В огні і горінні наказуй вмиватись з полуди. [4]*

Водночас Євген Маланюк у поезії "Фастівська ніч" утверджує зовсім інше, більш м'яке трактування пошуку буття:

*Та вслухайся: оцей нічний Елізій
Зітхає глибиною темних лон, –
Симфонія, а не прозорий сон
Замерзлий в нерухомо синій кризі!
Ударами припливів і відпливів
Здіймає груди вічний океан
І в скелі б'є. І космос, як пеан,
Гримить в безкраї.
Ні, ще ніхто не вивів
Твої формули. І марно в безмір сфер
Крильми кістчастими ширяє Люцифер. [6]*

Треба зазначити, що під час аналізу гедоністичних проявів в образах нами поетів спостерігаємо цікаві аспекти поєднання особистісного, подекуди хитливого, з глибокою релігійністю та моральністю. Наприклад, Юрій Липа у вірші "Диявол" поєднує поняття вічної боротьби з релігійною молитвою:

*Як зрозумів я чистість, то підвівсь Диявол.
Був, як стіна округ, цей велетенський торс,
І волохаті руки, і немов навала
Мідяних голосів, мідяних злих валторн.
І страх мене вгорнув, бо був я сам між ними,
І запах їх душив, мов обридливий рись, –
Я став молитися. Проміннями ясними
Лице твоє заблисло. Ти сказав: "Борись!" [4]*

Євген Маланюк теж не оминає цієї теми. У поезії "Земна Мадонна" він проводить паралелі неподільності між святістю та соромом:

*Як іонійська колона,
Рожевіє дівочий сніг,
Ховаючи опуклість лона
В лілях рук, в лілях ніг.
Єдина! Не ображу зором
Двійник Мадонни на землі.
Ось пурпуром Цітери – сором
І на щоках, і на чолі. [6]*

Олена Теліга також небайдужа до теми молитви та стосунків з вищими силами. У вірші "Ніч була розбухана та тьмяна" поетка ділиться з читачем певною мірою свого атеїзму:

*А під ранок, зором помертвілим
Розгорнувши спопелілий морок,
Віднайшла я ненаправний вилом
На землі, на небі і в просторах...
Та в душі, як день слабий і сірий,
Прокидалась втіха блідолиця,
Щоб навчать її своєї віри:
У житті нічому не молиться. [8]*

Саме українська поезія першої половини ХХ ст. демонструє багатогранність гедоністичних штрихів, що, як не дивно, узгоджуються з народними та релігійними поглядами на героя та його стосунки зі всесвітом. У той же час не оминаються теми особистої радості, насолоди, краси, прояву бажань та їхніх наслідків.

Дослідження гедоністичної настроєвості персонажів – вольових, ініціативних, небайдужих до світу, риси характеру яких корелюються з модерністськими настроями української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст., – дозволяє глибше осягнути релігійно-моральну складову української традиції. Єкзистенція існування та подекуди необхідності людського буття як такого, висуває на перший план, особливо у авторів, що змушені були покинути батьківщину, феномен ностальгії. Це у свою чергу тільки посилює глибину переживань героя та автора, актуалізує народнорелігійні аспекти моралі, з'ясовує онтологічне підґрунтя свободи героїв і витоки їх оптимізму чи песимізму, подекуди трагізму, увіразнює роль свідомого і підсвідомого у людському психомисленні.

Лариса Горболіс зазначає, що "українське гедоністичне світосприймання формується під впливом первісних релігійних традицій, географічних, історичних, етнопсихологічних, соціальних, господарських та інших чинників. Корені гедонізму глибиняться в індоєвропейській культурі, оскільки, на переконання дослідників, "основа ведійської релігії – обожнювання сил природи, славлення радості життя, вшанування культу предків" [5, с. 36]. Ці найголовніші риси, що ними відрізнялася релігія українців-русичів до прийняття християнства, яскраво втілені у релігійних святах, народній обрядовості, що зауважують І. Франко, Олена Пчілка, М. Коцюбинський, Б. Лепкий, і художньо відображені у прозі українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. Гедоністична домінанта стає визначальною для народнорелігійної обрядовості, вона демократизує систему релігійних моральних норм народу, утверджує їх недогматичну зорієнтованість" [2, с. 258].

Вияви гедонізму в поезії першої половини ХХ ст. різні за змістовою наповненістю. Як правило, справджується теза про триєдиність часу, простору та місця. Для авторів-емігрантів характерним є також обмеження часопростору до конкретної точки. Водночас це не змінює екзистенції, що забарвлена гедоністичними пошуками.

Так, Олена Теліга у вірші "Не треба слів. Хай буде тільки діло" наголошує на необхідності роз'єднання тілесного та духовного:

*Не треба слів. Хай буде тільки діло.
Його роби – спокійний і суворий,
Душі не плутай у горіння тіла,
Сховай свій біль. Стримай раптовий порив.* [8]

А вже в поезії "Лист" (Л. Мосендзові) спостерігаємо зовсім інше гедоністичне наповнення власної мрії звертанням до вищих сил, що мають допомогти долати шлях, сповнений спокусу:

*І в навутині перехресних барв
Я палко мрію до самого рання,
Щоб Бог зіслав мені найбільший дар:
Гарячу смерть – не зимне умирання.*

*Бо серед співу неспокійних днів,
Повз таємничі і вабливі двері
Я йду на клич задимлених вознів –
На наш похмурий і прекрасний берег.* [8]

Суголосні мотиви простежуються і в тексті "Стилет і стилос" Євгена Маланюка, котрий поєднує власний пошук сенсу буття з насолодою на межі існування:

*Стилет чи стилос? – не збагнув. Двояко
Вагаються трагічні терези.
Не кинувши у глиб надійний якор,
Пливу й пливу повз береги краси.*

...
*Там зачарують гіпнотичні кобри
Під пестоці золототілих дів...
А тут – жаха набряклий вітром обрій:
Привабить, зрадить, і віддасть воді.* [6]

Висновки. Аналізуючи широке коло гедоністичних проявів в українській поезії початку ХХ ст. ми стикаємось з новими текстами з традиційними та нетрадиційними уявленнями про екзистенцію буття, призначення на землі. Митці демонструють художню оригінальність у підході до традиційної релігійної моралі, акцентуючи увагу на філософсько-естетичних проблемах.

Особливого звучання гедоністична складова набуває у творчості українських поетів-емігрантів, які огранюють свої екзистенційні пошуки певним мерехтінням ностальгії, що надає зовсім нового звучання начебто вже звичним мотивам, формуючи зовсім новий підхід до творчого процесу та творення нового художнього тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев Л.Г. Жан-Поль Сартр: свободное сознание и XX век. – М.: Geleos, 2004 – 413 с.
2. Горболіс Л.М. Художня парадигма моралі в прозі українських письменників кінця ХІХ-початку ХХ ст. (народнорелігійний аспект) : Дис... д-ра філол. наук: 10.01.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 409 арк.
3. Ковалів Ю.І. Апологія гедонізму в ліриці Максима Рильського // Літературознавчі студії: Збірник наукових праць / Відп. ред. Г.Ф. Семенюк. – Вип. 34. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. – С. 116-122.
4. Липа Ю. Творчість // Клуб поезії. Е-ресурс: <http://www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=325&type=tvorch>
5. Лозко Г. Українське язичництво. – К.: Український Центр духовної культури, 1994. – 97 с.
6. Маланюк Є. Творчість // Клуб поезії. Е-ресурс: <http://www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=132&type=tvorch>
7. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. – 855 с.
8. Теліга О. Творчість // Клуб поезії. Е-ресурс: <http://www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=138&type=tvorch>
9. Тихолоз Б.С. Ерос versus Танатос (філософський код "Зів'ялого листа"). – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 89 с

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Andreev L.G. Jean-Paul Sartre: free mind and the twentieth century. - M.: Geleos, 2004 - 413 p.
2. Horbolic L.M. Art paradigm of morality in Ukrainian prose writers of the late nineteenth and early twentieth centuries. (People's religious aspect): Dis ... Dr. Philology. Sciences: 10.01.01 / Kyiv National University named after Taras Shevchenko. - K., 2004. - 409 p.
3. Kovaliv Yu.I. Apology of hedonism in the lyrics of Maxim Rylsky // Literary Studies: Scientific Papers / ed. G.F. Semeniuk. - Vol. 34 - K.: Publishing center "Kyiv University", 2012. - P. 116-122.
4. Lypa Yu.I. Creation // Club of poetry. Web-site: <http://www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=325&type=tvorch>
5. Lozko G. Ukrainian paganism. - K.: Ukrainian Center for Spiritual Culture, 1994. - 97 p.
6. Malanyuk E. Creativity [e-resource] // Club of poetry. Web-site: <http://www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=132&type=tvorch>
7. Sartre J.-P. Being and Nothingness: Essay on phenomenological ontology. - K.: Pub. of Salome Pavlichko "Fundamentals", 2001. - 855 p.
8. Teliha A. Creativity // Club of poetry. Web-site: <http://www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=138&type=tvorch>
9. Tyholoz B.S. Eros versus Thanatos (Philosophy code of "Withered Leaves"). - Lviv: Publishing House of LNU named after Franko, 2004. - 89 s

О.А. Barabanova. Hedonic sketches of Ukrainian existential literature of the first half of the twentieth century

Abstract. In the article Olena Barabanova "Hedonic sketches of Ukrainian existential literature of the first half of the twentieth century" draws attention to the presence of hedonistic component Ukrainian literature first half XX century. The author analyzes relevant to contemporary literary theme as an example of poetry Ukrainian poets-emigrants. The theme is shown on the background of existential and religious development paradigm Ukrainian literature.

Keywords: hedonism, existence, literature, religion

Барабанова Е.А. Гедонистические штрихи украинской экзистенциальной литературы первой половины XX века.

Аннотация. В статье Елены Барабановой "Гедонистические штрихи украинской экзистенциальной литературы первой половины XX века" обращается внимание на наличие гедонистической составляющей украинской литературы первой половины XX ст. Автор анализирует актуальную для современного литературоведения тему на примере стихов украинских поэтов-эмигрантов. Тема раскрывается на фоне экзистенциально-религиозной парадигмы развития украинской литературы.

Ключевые слова: гедонизм, экзистенция, литература, религия